

M a r e k S t a c h o w s k i

Problem orientalnych etymologii polskiego *ogar* i węgierskiego *agár*¹

1. Wyraz *ogar* występujący nie tylko w polszczyźnie, lecz również w innych językach słowiańskich, a także w języku węgierskim i rumuńskim, doczekał się dość znacznej literatury. Mimo że bardzo wielu etymologów, reprezentujących głównie slawistykę, hungarystkę i turkologię, poświęciło temu wyrazowi swą uwagę, do dziś pochodzenie jego nie zostało dostatecznie wyjaśnione i nie powstało też, o ile nam wiadomo, żadne opracowanie, które w sposób mniej czy bardziej systematyczny porządkowałoby liczne opinie rozproszone w wielu pracach etymologicznych. Zadaniem naszym na tym miejscu jest więc w pierwszym rzędzie dokonanie przeglądu idei i analiza wpływających z nich wniosków.

2. Zacząć wypada od tego, że sformułowanie „etymologia nieznana” czy „etymologia niepewna” oznacza w wypadku naszego wyrazu nie tylko, iż nie wiadomo dokładnie, z jakich morfemów powstał i jakie miał początkowo znaczenie, ale także to, że nie ma całkowitej pewności co do języka, z którego należy go wyprowadzać. Najczęściej powtarzają się następujące typy koncepcji etymologicznych:

(2.1) *ogar* jest rodzimym wyrazem słowiańskim, zapożyczonym do języka węgierskiego;

(2.2) *ogar* jest węgierską pożyczką w językach słowiańskich, przy czym i w węgierskim nie jest on wyrazem rodzimym;

¹Tekst referatu wygłoszonego na Sesji ku czci Profesora Tadeusza Lewickiego (Kraków, 17. listopada 1993 r., Instytut Filologii Orientalnej UJ).

(2.3) *ogar* jest wyrazem ostatecznie tureckim;

(2.4) *ogar* jest wyrazem ostatecznie kaukaskim, ale przekazany do Europy za pośrednictwem języków tureckich;

(2.5) *ogar* powstał przez kontaminację wyrazu orientального z jakimś wyrazem bądź przedrostkiem na gruncie słowiańskim albo też z jakimś wyrazem węgierskim.

Trzeba od razu powiedzieć, że żadna z tych idei nie ma w zasadzie mocy dowodu z jednej strony wykluczającego pozostałe propozycje etymologiczne, a z drugiej strony rozwiązującego wszelkie problemy związane z tym wyrazem.

3. Wielu autorów nie dość chyba wielką wagę przywiązuje do geografii i chronologii naszego wyrazu. Jest bowiem rzeczą niezwykle istotną to, że nie znają go języki wschodniosłowiańskie. W języku rosyjskim *огарь* 'гончая или борзая собака' poświadczono jest wprawdzie w 1520 r., ale w dziele poświęconym wzajemnym stosunkom polsko-rosyjskim (*Памятники дипломатических сношений Московского государства с Польско-Литовским государством*, т.1 [1487–1533], Ст. Петербург 1892; cyt. za SRJ 12: 232), a więc jest przypuszczalnie polonizmem.

Fakt nieobecności słowa *ogar* w językach wschodniosłowiańskich ma niebagatelne znaczenie z dwóch co najmniej względów:

(1) osłabia w pewnym sensie prawdopodobieństwo rodzimej etymologii słowiańskiej;

(2) stawia pod znakiem zapytania etymologię turecką (przynajmniej w jej tradycyjnej postaci), gdyż najstarsze zapożyczenia z języków tureckich szły do polszczyzny właśnie za pośrednictwem wschodniosłowiańskim.

Jednocześnie obecność tego wyrazu w węgierskim i językach południowosłowiańskich zdaje się raczej sugerować, że przyszedł do nas z południa.

4. W swej monografii z roku 1912 wyprowadzał Zoltán Gombocz węg. *agár* id. bezpośrednio ze stbułg. **agar* (= współcz. czuw. *aGar*), przytaczając faktycznie istniejące formy jak tel. *āyār* 'Jagdhund, Hühnerhund', brb. *igār* id., kmnd. *eger* 'Hund', kiryg. *igār* id. (Gomb. 35, nr 2), ale nie objaśniając przy tym bliżej stosunku wszystkich tych wyrazów do słow. *ogar*. Powyższe dane, powtórzone również w Zaj.

150 i Tryj. 310, uzupełnić trzeba koniecznie o dane kaukasko-tureckich języków: krcz.-błk. i kmk. *ägär* 'борзая, гончая собака'.

Z turkologicznego punktu widzenia nie wszystko jest tu w pełni zrozumiałe. Ponieważ czuw. *a* jest wtórne i odpowiada ogtur. *ä* (podczas gdy pierwotne *a* dało w czuw. *o* ~ *u*), za postać wyjściową najdogodniej byłoby przyjąć **änär* (? ~ **enär*) ~ **ägär* (? ~ **egär*).

Etymologia takiej postaci na gruncie tureckim nie jest jednak zbyt jasna. Jej związek z **äg-* 'giąć, wyginać' jest nie tylko semantycznie (**'pies o wygiętym grzbiecie'?*) mało prawdopodobny, ale przede wszystkim morfologicznie nie do przyjęcia, gdyż **-är* jako wykładnik part. aor. tworzy od tematów tranzytywnych formacje o znaczeniu aktywnym (**'gnący, wyginający'*), a nie biernym (**'wygięty'*). Pod względem semantycznym i morfologicznym znacznie jaśniejsza byłaby postać **anar* **'polujący, łowny'* (<**an-* **'polować'*) > *änär*, ale tę trzeba odrzucić ze względów fonetycznych: przejście welarnego *a* w palatalne *ä* w pobliżu welarnego *η* jest właściwie wykluczone.

Również P. B. Golden, historyk i autor najnowszego w turkologii studium o nazwach psów, jest tu zupełnie bezradny, zaopatruje kipcz. *ägär* ~ *änär* w pytajniki, przytacza nieco wcześniejszej literatury i (również pod znakiem zapytania) porównuje *ägär* z poświadczonym u Mahmuda Kaszgarskiego (XI w.) czasownikiem *egä-* 'ostrzyć' (Gol. 49), co choćby ze względów semantycznych nie jest raczej możliwe, nie mówiąc już o trudności objaśnienia wówczas tylnojęzykowego *η* w postaci teleuckiej i kipczackiej.

Powstanie na gruncie węgierskim wtórnego znaczenia 'smukły, szczupły' (zob. par. 5) zdaje się sugerować, iż (przynajmniej początkowo) nie czyniono zbyt wielkiej różnicy pomiędzy 'chart' a 'ogár', jako że to właśnie chart doskonale nadaje się na wzór smukłości, podczas gdy ogary są psami właściwie dość mocno zbudowanymi i bynajmniej nie smukłymi. Gdyby rzecz miała się tak w rzeczywistości, znaczenie **'pies o wygiętym grzbiecie'* (przynajmniej w odniesieniu pierwotnie do charta) nie byłoby tak nierealne. Dziwić może etymologa, że E. Frankiewicz w opublikowanym w kynologicznym czasopiśmie *Pies* artykule *Polskie nazwy ras psów oraz pochodzenie niektórych nazw* (cyt. za Les. 8, gdzie brak bliższych danych bibliograficznych) jako węgierski odpowiednik polskiego *ogár* podaje nie *agár*, lecz *vizsla*, a więc właściwie 'wyżeł':

„Czeskie bowiem *ohař*, podobnie jak węgierskie *vizsla*, niemieckie *die Bracke*, francuskie *le braque* lub angielskie *the hound* dawniej oznaczało psa myśliwskiego używanego do tropienia zwierzyny.” (cyt. za Les. 8).

Trudno uwierzyć, żeby pismu kynologicznemu nie była znana różnica między *vizsla* i *agár*.

Innym rzucającym się tu w oczy faktem jest występowanie tego wyrazu w językach syberyjsko- i kaukasko-tureckich, w kirgiskim i w czuwaskim. Taka dystrybucja geograficzna, raczej nietypowa dla wyrazu rodzimego, narzuca myśl o zapożyczeniu. Ponieważ przodkowie dzisiejszych Czuwaszów w swej drodze ze Wschodu na Zachód przechodzili (VI–VII w.) przez ziemie na północ od Kaukazu, niewykluczone jest, że właśnie wówczas zapożyczyli ów wyraz, być może z czerkieskiego, por. czerk. *hager* ‘pies gończy’ (Vasmer ESRJ III 117 s.v. *ozap*; EWU 19; Machek ES-2 410 uważa tę etymologię nawet za pewną). Nie potrafię odpowiedzieć na pytanie, czy *hager* ma związek z czerk. *he* ‘pies’ (ESA 115).

Zapożyczenia kaukaskie w językach tureckich nie są jeszcze zbyt dobrze przebadane, z wyjątkiem być może nieco lepiej znanych kontaktów dagestańsko-tureckich. Nurislam S. Džidalaev, który problematyce tej poświęcił szereg prac, pisząc o substracie dagestańskim w dialekcie południowo-kumyckim podaje wśród wielu zapożyczeń dagestańskich także kmk. dial. *äjir* ‘polowanie’ (Džid. 313); nie umiem rozstrzygnąć, czy fonetyczne i semantyczne podobieństwo tego wyrazu do *ägär* ‘ogar’ jest czysto przypadkowe. Ogólnie jednak trzeba powiedzieć, że temat kontaktów kaukasko-tureckich (odnośnie których zob. też Vogt *passim*) niewątpliwie przy bliższym zbadaniu dostarczy nam więcej wyrazów, które bywały wielokrotnie zapożyczone. Tenże sam autor w jednym z artykułów rekonstruuje na przykład długą drogę, jaką przebył wyraz *čanka*, wielokrotnie zapożyczony do i z języków tureckich: ros. *чанка* (> krcz.-błk. *čanka*) = nog. *šanka* ‘dziecko władcy, pochodzące z małżeństwa z kobietą z niższych warstw’ < kmk. *čanka* ‘członek rodu panującego; dobrze urodzony’ < dag. języki < ?stbułg. < chiń. (DžidAjt. 71, 81, 83 + przyp. 56, 88n, 93n).

Trudniej jest wyjaśnić, którędy wyraz czerkieski mógł się dostać aż na Syberię. Bardzo słabo jeszcze rozwinięte badania nad języ-

kami tureckimi Syberii nie pozwalają na zbyt kategoryczne stwierdzenia. Niewątpliwie jednak istnieje pewna ilość paraleli językowych kirgisko–jakuckich, pozwalających się domyślać, że przez pewien okres, przynajmniej początkowy, po wywędrowaniu przodków Kirgizów z północnej Mongolii na tereny mniej więcej pokrywające się z dzisiejszą Kirgizją, istniał jeszcze jakiś związek pomiędzy nimi a przodkami Jakutów. I tak na przykład najbliższym fonetycznie jakuckiemu *köγül* ‘grzywka, czub włosów, lok’ jest właśnie kirg. *kökül* id., tak że język kirgiski być może odegrał tu rolę pośrednika przekazując ten ostatecznie perski (npers. *kākul* id.) wyraz przodkom Jakutów.

Tym bardziej możliwy wydaje się związek Kirgizów z przodkami tych narodów tureckich, które w odróżnieniu od Jakutów do dzisiaj zamieszkują ziemie Altaju, Sajanów i okolice Jeziora Bajkał. Możliwość więc, że to język kirgiski przekazał wyraz czerkieski aż na Syberię, choć niezbyt pewna, nie jest jednak tak całkiem nierealna. Musiałoby to jednak ze względów chronologicznych być osobne od czuwaskiego, znacznie późniejsze zapożyczenie.

Część opracowań etymologicznych (np. Munk. 130; HK 252) przytacza jako etymon raczej oset. *jegar* ~ *egar* ~ *igar* ‘chart’, w którym B. Munkácsi (op. cit.) widzi równocześnie zapożyczenie z aw. *egèr* ‘Jagdhund’ i źródło tureckiego *ägär*, &c., podczas gdy Abaev 411 uznaje wyraz osetyński raczej za pożyczkę turecką.

Stosunki pomiędzy poszczególnymi postaciami tego wyrazu w językach kaukaskich są jak na razie stosunkowo słabo wyjaśnione, wskutek czego obok sformułowań bez zastrzeżeń akceptujących pochodzenie nazwy *ogar* spotkać można też całkowitą jego negację, np. Kniezsa: „W żadnym wypadku jednak [wyraz węgierski] nie pochodzi z oset. *igar*, aw. *eger* itp. [...]. Same te wyrazy pochodzą od wspomnianego wyżej wyrazu tureckiego.”²; TESz: „Etymologia kaukaska błędna”³. Podkreślić trzeba jednak, że obie prace mówią o węg. *agár* i stąd nie można tych sformułowań rozciągać mechanicznie na tur. *ägär*. Nie jest przecież wykluczone, że tur. *ägär* z jednej, a słow. *ogar*, węg. *agár* z drugiej strony nie mają z sobą etymologicznie nic wspólnego. Obie

² „Semmiesetre sem származik azonban az oszét *igar*, avar *eger* stb. szóból [...]. E szavak különben a fenti török szóból valók.” (Kniezsa 585).

³ „Kaukázusi származtatása téves” (TESz I 101).

cytowane tu monografie ograniczają się przy tym do odrzucenia etymologii kaukaskiej bez podania kontrargumentów. Gdyby więc wbrew obu opiniom przyjąć jednak etymologię czerkieską, mielibyśmy do czynienia z dość długą wędrówką tego wyrazu do Europy (zob. schemat 1).

Podsumowując: Zapożyczenie wyrazu *ogar* do języków słowiańskich bezpośrednio z tureckich jest raczej niemożliwe (brak go w językach wschodniosłowiańskich; różnice w wokalizmie); zapożyczenie pośrednie nie jest wykluczone. Przeciwno rodzimości tego wyrazu w językach tureckich i bezpośredniemu zapożyczeniu z turecczyzny do języków słowiańskich przemawia zresztą także pewien fakt pozajęzykowy – trudno jest mianowicie przyjąć, że ludy tureckie, sławne przede wszystkim swym pasterstwem, dostarczyły własnego terminu łowiecko–kynologicznego; wspomnijmy przy tym, że na przykład języki oguzyjskie znają zaledwie jedną wyspecjalizowaną nazwę psa gończego: *tāzy* (o której arabskim pochodzeniu pisze Gol. 53; w rzeczywistości: osm. i ar. < pers.). Ale i o czerkieskim wpływie zauważa Vasmer ESRJ III 117, że nie są znane inne przypadki zapożyczeń czerkieskich do języków słowiańskich, choć argument to słaby, jeśli wziąć pod uwagę ewentualne pośrednictwo tureckie.

5. Powyżej była już mowa o tym, że *ogar* jako nazwa rasy psa językowi rosyjskiemu właściwie nie jest znane. Vasmer ESRJ III 117 próbuje wiązać dawny wyraz ros. *озаръ* ‘rodzaj statku’ z owym skądinąd nieznanym we wschodniej Słowiańszczyźnie wyrazem *ogar* ‘pies gończy’, sądząc przy tym, że rolę *tertium comparationis* pełniła szybkość („быстроходность”). Wytworzenie przez wyraz *ogar* znaczenia przenośnego znane nam jest jako zjawisko wprawdzie również z węgierskiego, gdzie obok ‘pies gończy’ występuje także znaczenie ‘szczupły, smukły’ (EWU I 9), ale w wypadku ros. *озаръ* należałoby może raczej rozważyć, czy podstawą nie jest tu *ogorēti*, jako że umiejętnie opalanie u wielu ludów było powszechną metodą utwardzania drewna. Inną nasuwającą się sugestią mogłoby być wiązanie ros. *озаръ* z wypalaniem kłód drewnianych, aczkolwiek można by tu raczej oczekiwać przedrostka *vy-*.

6. Wiązanie zarówno pol. *ogar*, cz. *ohař* id., jak i węg. *agár* id. ze słów. *chart* i fi. *koira* ‘pies’ (HK 252, gdzie zresztą fi. *koira* ma podane

znaczenie 'chart') trudno jest przyjąć bez zastrzeżeń. EWU I 168n. zestawia fiński wyraz *koira* 'Hund' m. in. z węg. *here* 'Hode', zyr. *kir* 'männlicher Hund' i wyprowadza go z ural. **koj(e)-ra* 'Männchen'.

7. Przyjrzyjmy się z kolei koncepcji słowiańskiego pochodzenia wyrazu *ogar*. Aleksander Brückner pisze na ten temat:

„*ogar*, dawniej *ogarz* (zmiana taka nierzadka, por. *car*, dawniej *carz*), 'pies gończy'; nazwa też co w *ogar*, *ogarek* dla 'niedopałka', od *gorzenia*, bo maść sprowadzanych niegdyś ogarów, ogarzy, była (w olbrzymiej większości) czarno „podpalana”; [...] *ogar*, 'pies', ogólne u Słowian (od nich do Węgrów, *agar* [sic!, = *agár*]); podobnie nazywają ptaszniczy *ożarkami* bardziej brunatną odmianę 'zięby'.” (Brückner SE 375).

W objaśnieniu tym musi się rzucić w oczy pewna niezgodność pomiędzy rodzimym pochodzeniem nazwy psa a obcym pochodzeniem samego psa. Na fakt, iż ogary „wyglądają u Słowian na nabytek stosunkowo późny” zwracał też uwagę Kazimierz Moszyński, który problem etymologii *ogara* nazwał wręcz splotem dotychczas nie rozwikłanym (Mosz. 135). I choć już F. Miklosich rekonstruował dla form słowiańskich postać *ogaru* (EW Mikl. 220), koncepcję tę potraktować wypada z największą ostrożnością, i to zarówno ze względu na obce u nas pochodzenie tej rasy psów, jak wobec małego stosunkowo prawdopodobieństwa tak starego derywatu wstecznego. Dodajmy jednak, że około dwudziestu lat wcześniej Miklosich sam porównywał wyraz słowiański z alb. *zagar* (Mikl. LP 487).

Słowiańskość wyrazu *ogar* nie znajduje podbudowy również w chronologii – w języku polskim jest on poświadczony od 1398 r. (ŚlStp 526b), podobnie od XIV w. znany jest w języku czeskim (SčS 291), za to w węgierskim być może już dużo wcześniej, bo choć *agár* jako apelatyw znane jest najwcześniej z 1395 r., a więc podobnie, jak rzecz się ma w polskim i czeskim, to jednak jako nazwa miejscowa występuje już w zapisie z 1193 r. (TESz I 101).

Przytaczana jako cerkiewnosłowiańska postać *ogarъ* jest w tym względzie myląca, ponieważ nie chodzi tu o formę staro-, lecz serbsko-cerkiewno-słowiańską, której nie można przy tym, jak się zdaje, cofnąć poza wiek XVI (Skok ER 547).

Inną trudnością związaną ze słowiańską etymologią *ogara* jest jego

starsza postać w polszczyźnie: *ogarz*. Być może mamy tu do czynienia z wpływem cz. *ohař* id., co mogłoby stanowić cenną wskazówkę co do kierunku zapożyczenia tego wyrazu.

Ciekawe, że przeciwko związkowi *ogara* z *gorėti* wypowiada się E. Frankiewicz we wspomnianym wyżej artykule, podając dwa kontrargumenty:

(1) Na umaszczenie tego typu używano terminu *podżary*, nie *ogorzały* itp. [nie sądzimy, aby ten kontrargument miał większe znaczenie, tym bardziej że autor nie datuje wyrazu *podżary*];

(2) przeciwko wyprowadzaniu nazwy *ogar* od koloru sierści przemawia „pomijanie maści naszych psów gończych w opisie ich wyglądu w literaturze fachowej pochodzącej z okresu tworzenia się naszej rodzimej odmiany tych psów myśliwskich” (cyt. za Les. 8) [w odróżnieniu od (1), tu rzecz wygląda poważniej, bowiem faktycznie trudno dopuścić, że nazwa rasy ukuta została od pomijanej, a więc dla hodowców nieistotnej cechy].

8. Jak chodzi o wzajemny stosunek pomiędzy zachodniosłow. *ogar* ~ *ohař* a węg. *agár*, brak nam przede wszystkim jasnego kryterium, które pozwoliłoby rozstrzygnąć, w jakim kierunku szło zapożyczenie. Współczesny etymologiczny słownik węgierski podkreśla wprawdzie, że wśród różnych węgierskich nazw psów i terminów związanych z ich hodowlą znajdują się również wyrazy słowiańskie, takie jak *hort* ‘chart’, *szelindek* ‘brytan’, *pecér* ‘rakarz, hycel’⁴ czy *póráz* ‘smycz’ (TESz I 101). Z drugiej jednak strony pol. *wyżeł* zdaje się być zapożyczeniem z węg. *vizsla* (Mosz. 135; TESz III 1169n.), a opinię o węgierskości *wyżła* podzielają także kynolodzy. I tak o wyżle węgierskim żółtym (*magyar vizsla*) czytamy:

„Wyżeł węgierski został wytworzony z kilku ras. W IX w. Węgrzy przywieźli do kotła karpackiego rasę psów szperaczy. Psy te zostały skrzyżowane z miejscowymi rasami psów myśliwskich. Z nich węgierscy myśliwi wyhodowali psy, których używano do polowania z sokołami, tzw. psy sokolników. W XV i XVI w. (w okresie rządów Turków na Węgrzech) skrzyżowano je z żółtymi psami tureckimi.” (NajHum 116).

Również pod względem fonetycznym zapożyczenie w obu kierun-

⁴O węg. *pecér* < słow. **p̃sarjъ* zob. też Hel. 354.

kach byłoby możliwe — węgierskie labializowane *á* może być bowiem zarówno źródłem słow. *o* (Gomb. 198) jak i jego odzwierciedleniem w zapożyczeniach słowiańskich (Hel. 352 i tabele na s. 353).

9. Stanowisko niejako w pół drogi zajmuje O. Trubačev, który dopuszcza obcość *ogara*, ale nie wdaje się w tę kwestię i nawet jako źródło wymienia jednym tchem czerk. *hager*, tur. *ägär*, węg. *agári* oset. *jegar* (co – jak widać – jest informacją mało precyzyjną), przy czym dopuszcza możliwość wtórnego skojarzenia na gruncie słowiańskim wyrazu zapożyczonego z rodzimym *gorěti* i jego derywatami, argumentując, podobnie jak Brückner, że chodzi tu o kolor maści (Trub. 26).

Dość zaskakujący jest domysł Istvána Kniezsy, że być może zwolennikom związku nazwy *ogar* z czasownikiem *gorěti* chodzić by miało o to, że tłuszczu ogarów używano do palenia; przy tej interpretacji nie dziwi opinia Kniezsy, że objaśnienia takiego nie można brać poważnie (Kniezsa 584).

Tym samym dochodzimy do kolejnego typu etymologii słowa *ogar* – kontaminacji dwu elementów różnego pochodzenia.

Już w 1873 r. węgierski recenzent pracy F. Miklosicha o słowiańskich elementach w języku nowogreckim, Antal Edelspacher proponował związek *ogara* z orientalnym *zagar* ‘duży pies; pies myśliwski’ widząc w węgierszczyźnie język pośredniczący. Opierając się na zwyczajnych dla języka węgierskiego połączeniach rzeczownika z rodzajnikiem zaproponował on wyjaśnienie węg. *agár* przez metanalizę *a zagár* > *az agár* (Ed. 341). Interpretacja taka nie została jednak przyjęta (Kniezsa 585) i właściwie poszła w zapomnienie. Jej słabym punktem jest chronologia. Sam wyraz *zagár* w języku węgierskim właściwie nie występuje (abstrahując od późniejszego, bo zapożyczonego z języka osmańsko-tureckiego derywatu *zagarcsi passa* [1693 r.] < osm.–tur. *zagarży başy* ‘chef des gardiens des limiers du sultan’ [Kak. 427]), a w języku osmańsko-tureckim, skąd by miał przejść do węgierskiego, poświadczony jest dopiero od wieku XVI (ale zob. też par. 10), podczas gdy węg. *agár* znane jest co najmniej od XIV, jeśli nie od XII w. (zob. par. 7 i 10).

Inny typ kontaminacji przyjmuje w swoim słowniku P. Skok, który w gwarowej postaci serbskiej *obgar* (występującej obok gwarowego *ògar*) i literackiej *obgara* skłonny jest ewentualnie widzieć zapożyczony

wyraz osmańsko-turecki *zagar* ‘chart’, skontaminowany z dialektalnym (np. czarnogórskim) *bigàr* ‘piesek’, *b`igðra* ‘suka’ (Skok ER 547). Tak faktycznie można by chyba wytłumaczyć obecność *-b-* w *obgar(a)*; że jednak nadal pozostaje niewyjaśnionym nagłosowe *o-*, interpretację tę można uznać co najwyżej za połowicznie zadowalającą.

Równie godną poważnego rozpatrzenia jest też inna możliwość, a mianowicie kontaminacja wyrazu *zagar*. Jeśli faktycznie Słowianie zapożyczwszy słowo *zagar* od Turków Osmańskich objaśniali je sobie jako związane ze względu na kolor sierści z czasownikiem *gorëti*, to nagłosowe *za-*, kojarzone ze słowiańskim przedrostkiem *za-*, mogło w tym połączeniu dziwić i z tego powodu uległo być może wymianie na semantycznie uzasadniony przedrostek *o-* lub *ob-*. Takie wytłumaczenie ma tę zaletę, że objaśnia nagłos w obu postaciach serbskich i z punktu widzenia slawistyczno-hungarystycznego tłumaczy pochodzenie wyrazu *ogar* w sposób pozwalający zbudować nieprzerwany łańcuch od Anatolii po Polskę [zob. schematy 2 i 3, gdzie przedstawiono dwie możliwości dróg zapożyczania wyrazu *zagar* ~ *ogar*; odnośnie schematu 3 na miejscu będzie przytoczyć opinię I. Kniezsy o zachodniosłowiańskim pochodzeniu węg. *agár*: „Tak więc źródło wyrazu węgierskiego na razie pozostaje niepewne, choć prawdopodobnym wydaje się, że było to zapożyczenie z zachodniosłowiańskiego (poprzez dwór czeski bądź polski, albo też słowacki?). Możliwy jest też odwrotny kierunek (z węgierskiego do czeskiego, polskiego), ale tak wcześnie jest to mało prawdopodobne.”⁵].

Właśnie sprawa chronologii jest najslabszą stroną przedstawionego tu objaśnienia. W języku osmańsko-tureckim wyraz *zagar* jest również obcy i – jak się wydaje – w źródłach nie występuje przed wiekiem XVI, podczas gdy *ogar* poświadczony jest już w XIV, a w węgierskim być może nawet w XII w. (ale por. par. 10).

10. Nie miejsce tu w zasadzie na bardziej szczegółowe rozpatrzenie etymologii słowa *zagar*, toteż poprzestaniemy na kilku jedynie drobnych uwagach.

⁵ „A magyar szó eredete tehát egyelőre bizonytalan, bár a nyugati-szlávból (a cseh vagy lengyel udvarból, vagy pedig szlovák?) való átvétel valószínű. Fordítva ugyanis (a magyarból a csehbe, lengyelbe) lehetséges ugyan, de ilyen korán valószínűtlen.” (Kniezsa 585).

Wyraz *zagar*, podobnie jak *ogar*, sprawiał etymologom sporo kłopotów. Dziś pogląd na jego pochodzenie jest jednak w ogólnych zarysach ustalony, choć na przykład w EWU I 9 powtórzona jest propozycja poza tym niespotykana, według której *zagar* pochodzi z kompozycji czerk. *zy* 'ein' + *hager* 'Jagdhund'.

Obecnie za najbardziej prawdopodobną wypada uznać etymologię kaukaską, która wiąże osm.–tur. *zagar* z krtw. * $\zeta_1 a\gamma l$ + 'pies' > gruz. $\zeta a\gamma l+$, sw. $\zeta a\gamma+$ ~ $\zeta e\gamma+$, choć i ona nie usuwa wszystkich wątpliwości fonetycznych (ISv. 337). Najbliższymi postaciami osmańsko–tureckiej są formy: megr. $\zeta o\gamma o r+$ i czań. $\zeta o\gamma o(r)+$ 'pies', ale obie one mają *-o-*, nie *-a-*. Przy zapożyczaniu kaukaska sekwencja *o-o* musiałaby przejść w *o-a*, jako że język osmańsko–turecki w zasadzie nie dopuszcza występowania *o* w nie-pierwszych sylabach. Ponieważ $\zeta-$, choć rzadko, może jednak występować w nagłosie tureckim, z formy $\zeta o\gamma o r+$ spodziewać by się należało na gruncie osmańskim jakiegoś * $\zeta o\gamma a r$ (lub wręcz * $\zeta u\gamma a r$, bowiem *o* nawet w pierwszej sylabie jest rzadkie, zwłaszcza w wyrazach wielosylabowych). Świadom tych trudności, V. M. Illič–Svityč przyjął za etymon wyrazu osmańsko–tureckiego postać * $\zeta a\gamma a r+$, która jednak z punktu widzenia kaukaskiego nie jest całkiem bez zarzutu pod względem fonetycznym (ISv. 337; Kl. 236; St. 93).

Stąd też być może należałoby przyjąć odmienną drogę zapożyczenia, tj. nie z języków kaukaskich bezpośrednio do osmańsko–tureckiego, a stamtąd do greki i języków bałkańsko–słowiańskich, lecz: kauk. $\zeta o\gamma o r+$ > gr. $\zeta a\gamma \acute{a} \rho i$ > osm.–tur. *zagar* > słow.

Oprócz, jak się zdaje, większego prawdopodobieństwa fonetycznego, propozycja ta ma również pewną zaletę chronologiczną, pozwala bowiem domyślać się, że Turcy Seldżuccy zetknęli się z gr. $\zeta a\gamma \acute{a} \rho i$ najpóźniej w końcu XI w., gdy po zwycięskiej bitwie pod Malazgirtem (26 sierpnia 1071) ich armii pod wodzą Alp Arslana Anatolia stanęła otworem, a to oznaczałoby dla nas realność cofnięcia datacji wyrazu *zagar* w języku tureckim do, powiedzmy, przełomu XI/XII w. Tym samym usunięty zostałby problem chronologicznej niezgodności pomiędzy najwcześniejszym zapisem *zagar* w języku osmańsko–tureckim (XVI w.) i w językach słowiańskich (XIV w.). Przypomnijmy jednak o istnieniu XII-wiecznego zapisu węgierskiej nazwy miejscowej; TESz I 101 przytacza ją wprawdzie ze znakiem zapytania, tym niemniej świadectwa tego

nie można całkiem zignorować, a jest ono trudne do wyjaśnienia, bowiem nie sposób przyjąć tak szybkiego przedostania się wyrazu *zagar*, i to już w postaci zmienionej na *agár*, z Anatolii na Węgry. Rozwiązaniem byłoby tu być może przyjęcie równocześnie drogi zapożyczenia przez grekę i metanalizy proponowanej przez A. Edelspachera (zob. par. 9), tak że gr. ζαγάρι przeszłoby do języka węgierskiego, uległoby tu zmianie w *az agár* (< *a zagár*) i dalej zapożyczone by było do języków słowiańskich w postaci *ogar* (< *agár*). Nieco niejasnym momentem w tym wariantcie jest jednak droga przejścia z greki bezpośrednio do języka węgierskiego.

Wspomnijmy tylko na marginesie, że zdaniem kynologów psy gończe (w tym również przodkowie ogarów) zostały sprowadzone pomiędzy XI a XIII w. do Europy właśnie z Azji Mniejszej (Les. 9).

Przedstawiona powyżej propozycja stawia w zasadzie pod znakiem zapytania w ogóle konieczność przyjęcia osmańsko-tureckiego pośrednictwa dla języków słowiańskich. Być może to właśnie gr. ζαγάρι zostało bezpośrednio zapożyczone przez Słowian, a następnie uległo przekształceniu w *ogar* (zob. schemat 4), podczas gdy dobrze znane na Balkanach słowo *zagar* byłoby późniejszym (i powtórnym) zapożyczeniem, ale już od Turków Osmańskich (zob. schemat 5).

Nieco inaczej widział tę kwestię B. Munkácsi, który zdecydowanie oddzielał węg. *agár* (a więc zapewne i słow. *ogar*) od *zagar*:

„Mit dem Worte *zagar* ‘Jagdhund’ der balkanischen Sprachen jedoch steht das magy. *agár* in keinem Zusammenhange, denn jene stammen unmittelbar aus dem griechischen [= Gr-] (ζαγάρι, ζαγάρος, ζαγάριον), diese hingegen aus dem Kreise der kaukasischen Sprachen (vgl. laz. *žogor*, mingrel. *žogori*, grus. *zaghli*, ingiloi *zaghl* ‘Hund’ [...])” (Munk. 130).

Odrębną grupę problemów stanowi związek kauk. *žogor*+ z podobnymi doń i semantycznie i fonetycznie wyrazami w językach śródziemnomorskich, jak np. bask. *zakur* ‘perro grande’ i *tšakur* ‘perro pequeño’, sard. *džágaru* ‘cane de caccia’, kors. *ghjácaru* ~ *ghjágaru* ‘cane mastino, cane da pastori’ (ThP II 143, nr 61). Choć bowiem zwykle przytacza się te i podobne im formy wśród odpowiedników osmańsko-tureckiego *zagar*, J. Hubschmid (ThP, l. c.) zwracając uwagę na odmienny nagłos stwierdza, iż formy baskijskie niekoniecznie

muszą mieć związek z wyrazem sardyńskim i korsykańskim, choć nie jest to wykluczone.

Ponieważ równocześnie P. Skok przytacza opinię, którą sformułował po raz pierwszy prawdopodobnie K. Oštir, że mamy tu mianowicie do czynienia ze starym terminem łowieckim należącym być może do przed-indoeuropejskiego substratu na Bałkanach (Skok ER 547), romanistom i „mediterranistom” pozostawiamy na tym miejscu rozstrzygnięcie kwestii wzajemnych stosunków zachodzących pomiędzy formami śródziemnomorskimi, bez którego to rozstrzygnięcia niemożliwe jest szczegółowe wyjaśnienie związków pomiędzy tymi wyrazami a słowami *zagar* i *ogar*.

Skróty nazw języków

anat.	– anatolijski	kirg.	– kirgiski
aw.	– awarski	kmk.	– kumycki
bałk.	– bałkański	kmnd.	– kumandyński
bask.	– baskijski	kors.	– korsykański
bkł.	– bałkarski	krcz.	– karaczajewski
brb.	– barabiński	krtw.	– kartwelijski
chiń.	– chiński	megr.	– megrelski
czań.	– czański	npers.	– nowoperski
czerk.	– czerkieski	ogtur.	– ogólnoturcki
czuw.	– czuwaski	oset.	– osetyński
dag.	– dagestański	osm.	– osmański
dial.	– dialektałny	sard.	– sardyński
fi.	– fiński	sw.	– swański
gruz.	– gruziński	tel.	– teleucki
jak.	– jakucki	ural.	– uralski
kauk.	– kaukaski	zyr.	– zyriański
kipcz.	– kipczacki		

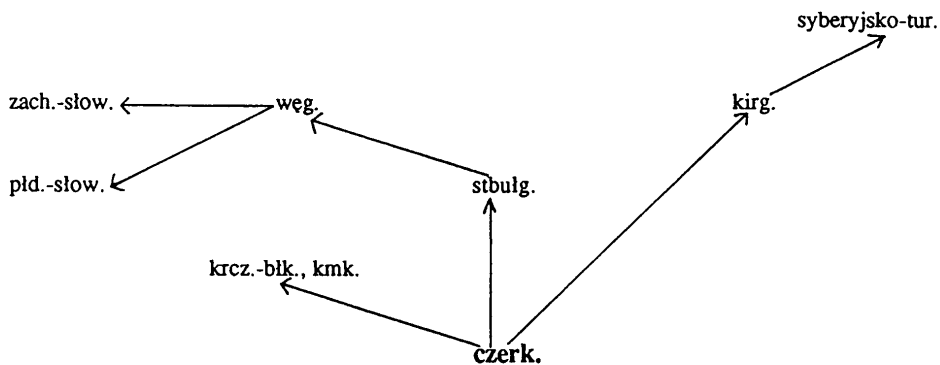
Zob. też Spis skrótów, s. 415.

Skróty bibliograficzne
(Zob. też Spis skrótów s. 415)

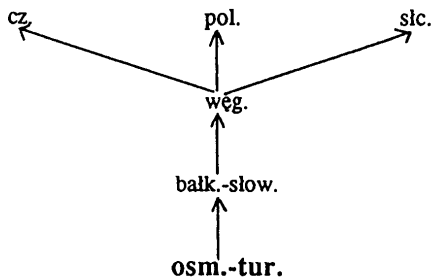
- Džid. – Джидалаев, Н. С.: *К вопросу о дагестанском субстрате в кумыкском языке (по данным речи южных кумыков)*. – Ежегодник иберийско-кавказского языкознания 14 (1987): 305–317.
- DžidAjt. – Джидалаев, Н. С. / Айтберов, Т. М.: *Чанка*. – [w:] Н. С. Джидалаев, (Red.): *Тюркско-дагестанские языковые взаимоотношения*, Махачкала 1985, s. 67–94.
- Ed. – Edelspacher, A.: *Szláv szók az új görögben* (Rec. z F. Miklosich: *Die slavischen Elemente im Neugriechischen*, Wien 1870). – *Nyelvtudományi Közlemények* 10/3 (1873): 339–344.
- ESA – Шагиров, А. К.: *Этимологический словарь адыгских (черкесских) языков*, Москва 1977, 224 s.
- EWU – Benkő, L. et al.: *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*, Lfg. 1, Budapest 1993, L + 226 s.
- Gol. – Golden, P. B.: *The dogs of the medieval Qipčaq*. – s. 45–55 [w:] *Varia Eurasistica. Festschrift für Professor András Róna-Tas*, Szeged 1991, 269 s.
- Gomb. – Gombocz, Z.: *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache* (= MSFOu 30), Helsinki 1912, XVIII + 252 s.
- Hel. – Хелимский, Е. А.: *Венгерский язык как источник для праславянской реконструкции славянского языка Паннонии*. – s. 347–368 [w:] Толстой, Н. И. (Red.): *Славянское языкознание. X Международный съезд славистов* (София, сентябрь 1988 г.), Москва 1988.
- ISv. – Иллич-Свитыч, В. М.: *Caucasica*. – *Этимология* 1964 (Москва 1965): 334–337.
- Kak. – Kakuk., S.: *Recherches sur l'histoire de la langue osmanlie des XVIe et XVIIe siècles. Les éléments osmanlis de la langue hongroise* (= *Bibliotheca Orientalis Hungarica* 19), Budapest 1973, 660 s.
- Kl. – Климов, Г. А.: *Этимологический словарь картвельских языков*, Москва 1964, 306 s.
- Kniezsa – Kniezsa, I.: *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*, I. kötet, 2. rész, Budapest 1955, s. 583–1044.
- Les. – Lesiński W.K.: *Ogary*, Warszawa 1988, 64 s.
- Mikl. LP – Miklosich, F.: *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Wien 1862–65, XXII + 1171 s.
- Mosz. – Moszyński, K.: *Pierwotny zasięg języka prasłowiańskiego*, Wrocław – Kraków 1957, 332 s.

- Munk. – Munkácsi, B.: *Kaukasischer Einfluß in den finnisch-magyarischen Sprachen (Zweite Mitteilung)*. – Keleti Szemle I (1900): 114–132.
- NajHum – Najmanová D. / Humpál, Z.: *Psy rasowe* (tytuł oryginalny: *Atlas plemen psů*, Praha 1981), Warszawa 1987, 269 s.
- SčS – Petr, J. (Red.): *Staročeský slovník*, t. 14, Praha 1984, 1084 s.
- SRJ – Шмелев, Д. Н. (Red.): *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, вып. 12, Москва 1987, 384 s.
- St. – Stachowski, S.: *Słownik historyczno-etymologiczny języka tureckiego (zeszyt próbny)*, Kraków 1980, XVIII + 102 s. [niepublikowany maszynopis].
- TESz – Benkő, L. et al.: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, t. I, Budapest 1967, 1142 s.; t. III, Budapest 1976, 1231 s.
- ThP – Hubschmid, J.: *Thesaurus Praeromanicus*, Faszikel 2: *Probleme der baskischen Lautlehre und baskisch-vorromanische Etymologien*, Bern 1965, 168 s.
- Trub. – Трубачев, О. Н.: *Происхождение названий домашних животных в славянских языках (этимологические исследования)*, Москва 1960, 115 s.
- Tryj. – Tryjarski, E.: *The dog in the Turkic area: an ethnolinguistic study*. – *Central Asiatic Journal* 23/3–4 (1979): 307–319.
- Vogt – Vogt, H.: *Substrat et convergence dans l'évolution linguistique (Remarques sur l'évolution et la structure de l'arménien, du géorgien, de l'ossète et du turc)*. – s. 177–192 [w:] Vogt, H.: *Linguistique caucasienne et arménienne* (= *Studia Caucasologica* II, ed. E. Hovdhaugen / F. Thordarson), Oslo 1988, 536 s. [przedruk z: *Studia Septentrionalia* 2 (Oslo 1945): 213–228].
- Zaj. – Zajączkowski, A.: *Note complementari sulle lessicografia arabo-turca nell'epoca dello Stato Mamelucco*. – *Annali. Nuova serie* 1 (= *Scritti in onore Luigi Bonelli*), Roma 1940: 149–162.

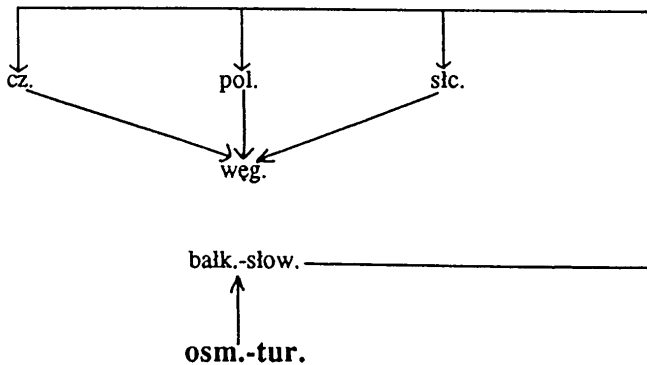
Schemat 1:

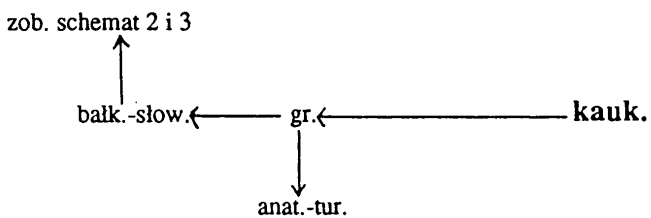
Schemat 2:

Schemat 3:

Schemat 4:

Schemat 5:

